

**В.С. ВЕНЕДИКТОВ, докт. юрид. наук, проф.,
О.І. ЗОЗУЛЯ**

Національний університет внутрішніх справ

ДО ТРУДОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ

Досліджено сучасний стан реалізації юридичних гарантій права на працю неповнолітніх та її захисту

1. Суспільна значимість трудової зайнятості неповнолітніх.

За даними перепису 2001 року поки що не оприлюднена кількість дітей та дорослих серед 48,416 млн. чоловік населення України [1], але за статистикою загальна їх чисельність дорівнює близько 20-25 % населення будь-якої країни (28,5 % в Україні в 1989 році [2, с.22] у віці до 19 років, що становило 14,561 млн. чоловік), або в нашому перерахунку на сьогодні – майже 9,6 млн. чоловік в нашій державі. Стосовно теми дослідження, зважаючи на наявну з 1985 року тенденцію зниження народжуваності [2, с.22], це становить 2,1-2,4 млн. неповнолітніх дітей¹. Враховуючи, що до пенсіонерів за статистикою також віднесені такі ж 20 % від кількості населення, працездатними серед дорослих в країні можна вважати 28-29 млн. чоловік – і вони є повноцінним трудовим потенціалом держави, безпосередніми виробниками валового національного продукту. Саме вони, в остаточному підсумку, забезпечують життєві потреби всього населення України.

Історично так склалося, що природною зміною працездатного населення будь-якої країни є молодь. Саме в ній старше покоління знаходить гідну зміну, передаючи свій життєвий, моральний і професійний досвід.

Але, найчастіше, саме молодь у більшості виступає в якості беззахисного і безсоромно експлуатованого «знаряддя» праці, отримуючи за це, та й то, не завжди, жалюгідні гроші.

У значній мірі така експлуатація одержує особливий розвиток у періоди зміни політичного або економічного ладу, під час відсутності належної нормативно-законодавчої бази або не працюючого юридичного механізму керування процесом трудової діяльності, а також належного контролю з боку державних органів².

¹ Станом на 1 січня 1997 р., тільки у віці 15-17 років в Україні нараховували 2 млн. 178 тис. неповнолітніх. До речі, загальна кількість дітей становила 12,356 млн. [3, с.94]. Але це 6 років тому (!!)

² Зокрема, офіційно констатується [4, с.13-14]: «Ще, на жаль, значна частина норм законодавства України, які відповідають Конвенції ООН про права дитини, іншим міжнародним актам у цій сфері, не реалізується, а інші —

Різниця в життєвому рівні різних прошарків населення будь-якої країни завжди змушувала молодь шукати засоби до існування, забезпечення своїх мінімальних життєвих потреб. Не завжди такі спроби реалізації свого права на працю в молоді зустрічали адекватне розуміння в суспільстві та законодавця. Але, навіть відсутність належної законодавчої бази ніколи не ставала перешкодою в цьому.

Що ж змушує дітей шукати роботу?

Ясно, що не безхмарне щасливе дитинство, не дитячі мрії. Необхідно враховувати, що реальне положення неповнолітніх залежить від тих умов, що їм їх створила держава. Тому в даний час в Україні у зв'язку із скрутним економічним станом нашої держави деякі діти змушені шукати додаткові способи до забезпечення своїх потреб, та навіть, існування.

По-перше, це убогість. Батьки часто-густо не можуть забезпечити своїх дітей необхідним харчуванням, одягом і тим матеріальним або духовним оточенням, що відповідає їх увявленню про життя, та потребам людини цього віку.

По-друге, це бродяжництво, коли сотні дітей ідуть з домівок, коли матері кидають їх на вулиці, або потай продають в пошуках кращої для них долі. І в більшості випадків такі «діти вулиці» готові на виконання будь-якої роботи за хоча б невеликий шматок хліба.

Саме такі недорослі працівники і є найбільш дешевою робочою силою, найчастіше не обізнаною з законом. На ній і намагаються виграти заповзятливі бізнесмени, роботодавці і приватні підприємці —

вимагають доопрацювання. Так, у даний час назріла нагальна потреба у впровадженні комплексу заходів, які могли б запобігти зростаючому погіршенню становища сімей і дітей, розробити нормативну базу і запровадити механізм звернень дітей з питань жорстокого поводження з ними, законодавчо забезпечити постійний жорсткий контроль за додержанням майнових і житлових прав дітей тощо.

Законодавство України про дитину має більш декларативний, ніж практичний характер, національне законодавство про права дитини розпорошено по різних законодавчих актах, що не дає можливості гарантувати дотримання та реалізацію встановлених прав дітей.

Крім того, в Україні ще не напрацьований чіткий національний механізм забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм законодавства про права дитини».

власники кіосків, лотків тощо^{3,4}. Це в основному стосується необмеженого робочого дня, скороченої зарплати, використання праці дітей на важких і небезпечних для здоров'я роботах (в тому числі, всупереч вимогам ст.43 Конституції України [7]), відсутності відпусток і чинних за віком пільг, несплати лікарняних бюлетенів та ін.⁵

Але ж відповідно до ст.52 Конституції України: яким би не було насильство над дитиною або її експлуатація, це переслідуються за законом. І тому природна задача суспільства полягає у соціально-правовому захисті дитинства та юнацтва.

По-третє, неповнолітні діти, які в силу обставин, що склалися, або вже не вчаться в школі чи в іншому середньому загальноосвітньому закладі, або тільки його закінчили, та ще не знайшли свій шлях у житті, намагаються йти працювати, щоб матеріально допомогти своїй родині.

Таким чином, можна нескінченно наводити чи досліджувати причини, що спонукають дітей навіть із забезпечених сімей шукати засоби до реалізації своїх потреб, але цілком вочевидь, що такі їх спроби баланують як на грані зриву до злочинності [10], так і відчайдушності, зневіри в власну державу... А це дуже й дуже небезпечно, бо саме так ми загубимо наше власне майбутнє. Досить сказати, що немає в нашій країні сьогодні відкритих даних про кількість дітей, які залишили школу вже після 9-го або 10-го класів (в той же час такі дані є за 1980-1989 роки і коливаються близько 700 тис. чоловік щороку (!) [2, с.81]) та про їхню подальшу долю, особливо, відносно працевлаштування. Мабуть, на фоні цих відвертих відомостей щодо долі сотень тисяч школярів в більш благополучні для держави роки тринадцятирічної давнини неможливо всерйоз приймати дані

роботи [11, с.15], в якій значиться, що «в 1999 году свыше 31 тыс. детей школьного возраста в Украине не обучались», а «из числа выпускников 9-х классов свыше 26 тыс. подростков в 1999 году не учились и не работали»⁶. Як на нашу думку, це дуже й дуже занижені дані, зате кількість малолітніх злочинців безперервно зростає, бо «в настоящее время каждый 14 подросток, состоящий на учете в ОКМДН, совершил общественно опасное деяние до наступления возраста уголовной ответственности. 19,1 % несовершеннолетних были доставлены в ОВД за различные правонарушения, в возрасте до 13 лет, а 57,1 % - в возрасте 14-15 лет. Часто такими подростками совершаются преступления, представляющие повышенную общественную опасность» [13, с.5]...

До того ж, елементарні розрахунки свідчать хоча б й про економічну недоцільність зневажливого ставлення держави до працевлаштування власних не працюючих неповнолітніх, бо за даними роботи [14, с.94], саме держава витрачає на одного пересічного громадянина України до досягнення ним працездатного віку від 51,557 тис. грн. (при неповній середній освіті) до 69,431 тис. грн. (при повній середній освіті).

При цьому, як зазначено в роботі [15], «в умовах ринкової економіки стан захищеності людини праці помітно знизився, тому реалізація нею найважливіших трудових прав потребує додаткових гарантозабезпечуючих заходів». Додамо до цитати, в найбільшому ступеню це стосується – неповнолітніх.

Саме тому сьогодні особливо актуальним для нашої країни є дослідження юридичних гарантій реалізації права на працю неповнолітніх та соціально-правового її захисту.

2. Особливості статусу неповнолітніх та законодавчого забезпечення їх трудових прав відповідно

Як ми вже відзначали, до неповнолітніх звичайно відносять молодь⁷, дітей старшої підліткової групи. У зв'язку з цим, становить інтерес уточнення, хто ж саме з погляду законодавства входить у цю категорію населення. Відомо, що за ст.1 Конвенції про права дітей, прийнятої 44-й сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1989 році, дитина – це людина, що

⁶ Не краще становище і в Росії, де досягло «небывалых размеров отчисление из общеобразовательных школ не только подростков, но и 7-8 летних учащихся; резкое увеличение числа 14-15 летних подростков, покинувших учреждения общего и профессионального образования и не начавших работать; сокращение приема в профтехучилища (отчего ежегодно от 500 тыс. до 1 млн. подростков, не достигших трудоспособного возраста, не имеют профессии, не конкурентоспособность на рынке труда подростков в возрасте 14-18 лет, которые почему-то продолжают учебу не могут...» [12].

⁷ За даними роботи [16, с.40], молодь – це люди в віці 16-24 років.

³ «В своде законов о труде разрешается труд детей и подростков в возрасте 15 лет. Любой из нас может подтвердить, что многие подростки в возрасте 9-12 лет работают на рынках грузчиками, подрывают свое здоровье. За это ответственности никто не несет. Самое ужасное, что детский труд у нас бесплатный и часто воспринимается как норма, посредством которой многие продавцы скрывают свои трудовые доходы» [5, с.178].

⁴ «Серед сфер діяльності підлітків можна виділити торгівлю на вулицях, жебракування, чищення взуття, дитячу проституцію, роботу служницею у багатих, перенесення вантажів, допомогу батькам у торгівлі, селянському (фермерському) господарстві, сезонні роботи, догляд за малими дітьми та особами похилого віку, роботу у нелегальних швейних та ремонтних майстернях тощо» [6].

⁵ Зауважимо, що деякі науковці не вважають за важливе (а, мабуть і необхідне) аналізувати кримінально-правові аспекти порушень питань охорони праці молоді [8], інші, навпаки, вбачають в означених порушеннях особливу небезпеку. Так, «експлуатацією дітей визнається будь-яке використання їх праці, що може завдати шкоду їх здоров'ю, фізичному або освітньому розвитку, поєднане з отриманням прибутку за рахунок потерпілих» [9, с.64].

не досягла 18-річчя; по іншій віковій градації, держава видає дитині паспорт у 16 років, тим самим фактично визнаючи її дорослою, дієздатною – і вже далеко не дитиною...

Цікавим представляється з цього приводу дослідження Н.М. Крестовської [17, с.182]: “за визначенням ст.1 Конвенції “дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не сягає повноліття раніше”. У Кримінальному кодексі України⁸ фігурують три поняття: “неповнолітній”, “малолітній”, “дитина”. У ст.ст.10, 24, 25, 40, 53, 114, 117, 122, 124¹, 208, 208¹, 208² “неповнолітні” - це особи, що не досягли 18-ти років^{9,10,11,12}. Але ст.121 під неповнолітніми¹³ розуміє осіб, що не досягли 16-ти років. У ст.ст.41, 117 вживається термін “малолітні”, якими вважають осіб, які не досягли 14-ти років¹⁴. Поняття “дитина” фігурує у ст.ст.96, 115², 124, 124¹. У ст.96 йдеться про вбивство немовляти, а доктринальне тлумачення ст.124 “Викрадення чужої дитини” під дитиною розуміє особу, яка не досягла 14-ти років.

Таким чином, системний аналіз вищезгаданих норм КК України, постанов Пленумів Верховного суду України та сучасної доктрини кримінального права України виявив тотожність понять “малолітній” та “дитина”. Ці поняття стосуються людських істот, які не досягли 14-ти років. Як бачимо, це суперечить дефініції “дитина = неповнолітній = особа, яка не досягла 18-ти років”, що закріплена у ст.1 Конвенції про права дитини” (*висновки надані нами*).

Виходячи з означеного, та з виносков 10-14, *непо-*

⁸ Дослідження авторкою проведені за Кримінальним кодексом України 1960 р.

⁹ Наведемо відповідність деяких з означених статей за темою наших досліджень за таблицею відповідності статей Кримінальних кодексів України 2001 та 1960 років [18, с.13-87]: ст.10 УК 1960 р. відповідає ст.22 УК 2001 р., ст.40 (1960) – ст.66 (2001).

¹⁰ Крім того, мабуть взагалі слід, як зазначено в коментарі [18, с.183], у визнанні особи неповнолітньою слід виходити з не з конкретного “паспортного” віку, а з певного вікового періоду.

¹¹ Згідно з коментарем до ст.66 [18, с.295], “у неповнолітніх відсутній необхідний життєвий досвід”.

¹² Неповнолітні – особи віком від 14 до 18 років [19, с.128].

¹³ Згідно до коментарю до ст.22 УК [18, с.181], неповнолітнім присутня природна вікова психічна, соціальна, емоційна, духовна та інтелектуальна незрілість, недостатність правових знань і вміння ними користуватись. Не зважаючи на це, “на думку законодавця, вже в 14 років людина здатна усвідомлювати суспільну небезпеку і протиправність своїх дій”.

¹⁴ Малолітні - особи, що не досягли 14 років - не спроможні розуміти та сприймати власні вчинки і свідомо ними керувати [18, с.181].

вноліття людина – це особа, вік якої становить 14-18 років, і у якої в силу цього відсутній необхідний життєвий досвід. Вона здатна усвідомлювати суспільну небезпеку і протиправність своїх дій, але їй присутня природна вікова психічна, соціальна, емоційна, духовна та інтелектуальна незрілість, недостатність правових знань і вміння ними користуватись. В деяких випадках неповнолітньою людина визнається виходячи не з конкретного “паспортного” віку, а з певного вікового періоду.

Далі слід, мабуть, перш за все визначитись, що собою становлять “юридичні гарантії” щодо праці неповнолітніх, і в якій мірі вони саме забезпечують означене право неповнолітніх на працю.

Є кілька визначень цього словосполучення, наприклад, стосовно того, що «правовые (юридические) гарантии – правовые средства (принципы и нормы), регулирующие общественные отношения путем установления прав и обязанностей их субъектов» [20, с.18-19]. Цей термін ґрунтується на поняттях принципів, норм, прав та обов’язків.

Більш досконалим, на нашу думку, є визначення, надане в юридичній енциклопедії як *юридичні гарантії* – це «законодательно закрепленные средства охраны субъективных прав граждан и организаций, способы их реализации, а также способы обеспечения законности и охраны правопорядка, интересов личности, общества и государства» [13, с.503]. З ним пов’язаний термін *захист* – «комплексная система мер, применяемая для обеспечения свободной и надлежащей реализации субъективных прав, включающая судебную защиту, законодательные, экономические, организационно-технические и др. средства и мероприятия, а также самозащиту гражданских прав» [13, с.169].

Таким чином, стосовно предмета дослідження, *юридичні гарантії права неповнолітніх на працю є засобом забезпечення точного дотримання їх трудових прав*¹⁵. Вони забезпечують неповнолітньому “можливість користуватися трудовими правами і виконувати свої трудові обов’язки” та “спрямовані на забезпечення неухильного виконання всіма працівниками, державними і громадськими органами правових норм, дотримання ними правопорядку та принципу законності” [21, с.93-94].

Цікавим є також надання визначення похідному поняттю “гарантії при прийомі на роботу” як «предусмотренные правовыми нормами правила, гарантирующие права лиц в процессе трудоустройства» [13, с.84].

З останнього витікає майже головне положення нашої роботи, що є категорія осіб, відношення до яких «обумовлені особою заботой государства о лицах, нуждающихся в повышенной социальной и

¹⁵ Комплексність яких супроводжується також економічними, матеріальними, політичними та ідеологічними гарантіями.

правової захисте» [13, с.84]. Стосовно предмету дослідження, це неповнолітні.

Загальним і головним положенням, що регламентує трудові правовідносини неповнолітніх, за ст.187 КЗпП [22] є їх *рівність у правах до повнолітніх*. І тільки одне відрізняє неповнолітніх від дорос-

лих – це встановлені законодавством України соціальні гарантії (пільги) в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці.

На рисунку подана загальна структура гарантій трудових прав неповнолітніх. Більш детальний аналіз юридичних гарантій наведено далі.

Рисунок – Загальна структура гарантій трудових прав неповнолітніх

Взагалі, за нашою думкою, питання, що пов'язані з працею підлітків та неповнолітніх, можна розглядати як:

- *вільну природну працю* неповнолітньої людини, що пов'язана з задоволенням її насущної необхідності та потреба до якої виникає внаслідок особистих нужд або бажання (може прирівнюватися та розглядатись в певних межах нарівні з працею дорослої людини)¹⁶;

- *трудове супроводження*¹⁷ навчально-виховного процесу у відкритих навчальних закладах, або закритих виховно-трудовах колоніях¹⁸;

- *експлуатацію*.

Стосовно трудового супроводження навчально-виховного процесу – це трудова або навчальна практика, в тому числі, на робочому місці; окремим випадком є неповнолітні та підлітки з певними вадами фізичного та розумового розвитку, сироти й діти, які залишились без піклування батьків, та навчаються і проживають в дитячих будинках, школах-інтернатах, дитячих будинках сімейного типу, і за

умов самозабезпечення означених закладів продуктами харчування тощо, можуть працювати на сільськогосподарських угіддях, в підсобних господарствах, цехах й т.д. [24, с.15]. Дещо відрізняється, але, крім того, сюди за суттю може бути віднесена й специфічна примусова виправна праця неповнолітніх у виховно-трудовах колоніях, або на громадських чи виправних роботах¹⁹.

Відзначимо, що існуюче в державі законодавство широко звертається до юридичного оформлення тільки першої категорії зазначених нами трудових правовідносин неповнолітніх. До цього вважаємо, що в реальному житті явно не працює саме тільки декларування, наприклад, для тих же дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків, адаптаційного вибору майбутньої “сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам особистості цих дітей та запитам ринку праці” [25, с.23], або розробки для них тільки програми “...практичної підготовки до праці, професійного самовизначення...” [25, с.25] – потреба лежить у справжньому створенні робочих місць хоча б для цієї знедоленої категорії населення. До того ж, нам не відомі позитивні результати широкого впровадження в життя саме розділу програми з соціальної

¹⁶ Досить повне визначення свободи праці наведено в роботі [23].

¹⁷ В тому числі, і примусового виховного.

¹⁸ Останні, за нашими спостереженнями, ніким широко не досліджувались. До того ж, зазначимо, що саме в цьому випадку трудові відносини примусової праці засуджених неповнолітніх регулюються спеціальним законодавством, і до них не застосовується чинне трудове законодавство.

¹⁹ Слід зазначити, що особливості залучення неповнолітніх до праці у вигляді покарання за скоєний злочин, витікають з положень розділу XV “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх” Кримінального кодексу України [18, с.362-386].

адаптації стосовно передбачення для цих же дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків "робочих місць для працевлаштування..., визначення переліку тимчасових та оплачуваних громадських робіт...", забезпечення їх "професійної підготовки" разом з дітьми військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ, які загинули під час виконання службових обов'язків [25, с.26-27].

Третя категорія зазначених нами відносно неповнолітніх до праці, тобто, їх експлуатація, є кримінально карною - вона пов'язана з працею в порнобізнесі, злочинних діяннях, працею в шкідливих умовах та на підземних, нічних, надурочних та в вихідні дні роботах, підйомом та переміщенням важких предметів, низькою оплатою праці [9, с.65-66]²⁰.

Слід також зазначити, що навіть наявне бажання працездатного неповнолітнього отримати роботу ще не гарантує невідкладну реалізацію цього бажання й одержання ним роботи. До того ж, діти у віці "до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці..." за ст.2 Закону України "Про зайнятість населення" не можуть бути визнані безробітними [26, с.108]. За цією ж статтею витікає й те положення, що неповнолітні, "які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), в тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру", також не можуть бути визнані безробітними²¹. Але, саме для випадків працевлаштування, як виняток, передбачений прийом "на роботу шляхом створення додаткових робочих місць і спеціалізованих підприємств" осіб, яким виповнилось 15 років²², та й те, "за згодою одного з батьків, або особи, яка її замінює" [26, с.109].

В той же час, із п.3 ст.1 цього ж Закону України "Про зайнятість населення" витікає дуже цікаве положення, що *молодь* (а саме неповнолітні), *яка навчається в "дитячих загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах", вважається зайнятою* [26, с.108].

Таким чином, підводячи підсумки, взагалі можна констатувати, що неповнолітні – це молодь у віці від 14 до 18 років, яка, будучи працездатною, згідно з чинним законодавством, має право на працю. Водночас, законодавець образно кажучи, захищаючи дитинство, "затягує" процес входження неповноліт-

ніх у доросле трудове життя. Так, *молодь*, крім деяких винятків, *тільки з 16 років може бути визнана безробітною* і отримувати певну допомогу по безробіттю. Але існують й досить суттєві обмеження у наданні цього статусу безробітного неповнолітнім, наприклад, коли вони навчаються, або не працюють, та не мають професії. Все ж таки *з 15 років неповнолітній, як виняток, можуть бути прийняті на роботу* за згодою одного з батьків.

До того ж зауважимо, що згідно з даними частини II роботи [4], в Україні в певний час була створена безліч організацій, що займаються чи займалися справами молоді, наприклад, Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України, служби у справах неповнолітніх Уряду АР Крим, виконавчих комітетів обласних, міських, районних у містах, районних Рад народних депутатів. Крім того, це загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх органів охорони здоров'я та ін. Так, серед інших головних завдань означеного Комітету, за ст.4 Закону України "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх" [27, с.144], є "здійснення контролю за дотриманням законодавства про працю неповнолітніх на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності".

Що ж до *обов'язків* перелічених раніше *служб у справах неповнолітніх*, то законодавець *прямо не відносить до них турботу про організацію праці неповнолітніх*. Але в притулках служб у справах неповнолітніх при організації ними профілактичної, корекційно-виховної роботи серед неповнолітніх, хоча б проводять вивчення причин "самовільного залишення ними ... місця роботи..." [28, с.161].

Крім того, стосовно шкіл соціальної реабілітації, то в них "трудове навчання і виховання ... здійснюється у навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідному сільському або садовому господарстві школи ...", таборах праці [29, с.167-168]. До того, ж у означених школах старання відношення вихованців до праці всіляко заохочується присвоєнням їм кваліфікації, повідомленням батькам про успіхи в праці, перебуванням у власних сім'ях під час канікул. А вже у професійних училищах соціальної реабілітації для вихованців-підлітків можуть створюватися "навчально-виробничі, навчально-торговельно-виробничі фірми і об'єднання, ательє, інші види виробничих асоціацій учнів та інженерно-педагогічних працівників", а виробнича практика здійснюється в "навчально-виробничих майстернях, лабораторіях, полігонах, у навчальних господарствах, а також на дільницях..." [30, с.176, 177].

Але, знов звертаючись *про саме реальну турботу про організацію праці неповнолітніх*, зазначимо, що за станом на 1998 рік в країні функціонувало *Міністерство України у справах сім'ї та молоді, в*

²⁰ Експлуатація праці неповнолітніх є антитезою положень КЗпП України, тому природно, що в даній роботі вона не може розглядатися.

²¹ Згідно з прогнозними даними ще на 1992 рік передбачалась кількість безробітних в Україні серед молоді в 160 тис. чоловік [16, с.40]. Скільки їх сьогодні, через 11 років, не скаже ніхто.

²² Механізм саме цього виду працевлаштування підлітків ми також не розглядаємо.

завданнях якого саме це питання було відсутнє [31], хоча тим же Міністерством у п.2.6 відповідного наказу [32, с.265] й була визначена задача одному з підрозділів щодо "сприяння вирішенню питань організації праці...", та наказом від 25.06.1998 р. було затверджене "Примірне Положення про молодіжний центр праці". Таке саме зауваження стосується й *Українського державного центру соціальних служб для молоді* [33].

До того ж, слід відзначити, що у зв'язку з подальшим утворенням Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України, його наказом № 2988 від 16.10.2001 р. втратили чинність попередні накази № 5/5 від 19.03.1997 р. та № 1114/1918 від 08.04.1997 колишнього Міністерства молоді стосовно існування саме цих соціальних служб.

3. Порівняльний аналіз спеціальних юридичних гарантій трудових прав неповнолітніх за основними положеннями Кодексів законів про працю УРСР та України.

Доречним та цікавим уявляється дослідження якісних змін у трактуванні законодавцем основних положень та поглядів стосовно праці молоді в Україні за останній час, що дозволяє наочно побачити зміст спеціальних соціально-правових юридичних гарантій забезпечення праці неповнолітніх.

Для цього доцільним є проведення порівняльного аналізу суті змісту статей КЗпП Української РСР (1984-1987 рр.) [34] та України (із змінами за станом на 30.04.2002 р.) [23] щодо розділу XIII "Праця молоді" (при цьому несуттєві зміни у назві адміністрації підприємства на власника тощо, а також міністерств і відомств не враховувались).

Таким чином, за результатами порівняльного аналізу видно, що зміст статей 187, 189, 190, 192, 193 і 198 обох Кодексів співпадає. *КЗпП України (за станом на 30.04.2002 року) відносно розділу "Праця молоді" є більш прогресивним та динамічним.* Так, наприклад, більше значення віддано згоді батьків, чи осіб, що їх замінюють при прийомі молоді у віці до 15 років на роботу. До того ж, надано право приймати на роботу учнів шкіл та училищ у вільний від навчання час з 14 років знов таки за згодою батьків (ст.188)²³.

Достоїнством Кодексу законів про працю України (ст.191) є також передбачений щорічний медичний огляд неповнолітніх до віку в 21 рік (раніше було 18 років). Статтею 194 КЗпП України встановлена оплата праці учнів шкіл та училищ пропорцій-

на відпрацьованому часу або виробітку та можливість виплати учням доплати.

Істотно є зміненним порядок надання відпустки повної тривалості у перший рік роботи до настання шестимісячного терміну безперервної роботи (ст.195 КЗпП України) не тільки літній, але й у зручний час, та понижений на 5 місяців термін безперервної роботи на одному підприємстві.

Статтею 196 КЗпП України введено затвердження квот робочих місць²⁴ для працевлаштування молоді (чого раніше не було) Радами народних депутатів. Також введено положення (чого раніше також не було) про заборону відмови у прийнятті на роботу і професійне навчання на виробництві зазначеним особам, направленим в рахунок броні. Така відмова може бути оскаржена ними до суду.

Суттєві зміни введені й в статтю 197 КЗпП України щодо надання молоді на 2 роки першого робочого місця і для молодих випускників - роботи за фахом строком на 3 роки; та нове значення надано ролі молодіжних організацій у розгляданні питань про працю молоді (ст.200 КЗпП України), яка раніше визнавалась тільки за комсомольською організацією.

У ст.199 КЗпП УРСР були надані додаткові права громадським організаціям щодо розірвання трудового договору з неповнолітнім при загрози здоров'ю неповнолітнього або порушенню його законних інтересів, що відсутні в КЗпП України.

До спеціальних соціальних юридичних гарантій праці неповнолітніх також можуть бути віднесені окремі положення деяких статей КЗпП (див. рисунок). Оскільки, на нашу думку, саме цим нормам майже не приділяється увага при аналізі особливостей гарантій трудових прав молоді, наведемо їх зміст більш докладно:

- "гарантії щодо зайнятості, охорони праці ... молоді ... надаються в порядку, передбаченому законом про працю" (ст.3 "Регулювання трудових відносин");

- "трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим ... при укладанні трудового договору з неповнолітнім (стаття 187 цього Кодексу)" (ст.24 "Укладання трудового договору");

- "випробування не встановлюється при прийнятті на роботу осіб, які не досягли вісімнадцяти років" (ст.26 "Випробування при прийнятті на роботу");

- "у випадках, зазначених у частині другій цієї статті"²⁵, забороняється тимчасове переведення на

²³ Слід зазначити, що саме останнє положення, яке було прийняте відповідним Законом України № 871-ХІІ від 20.03.1991 р., ще зовсім недавно дискутувалось у науковій літературі (див., наприклад, роботу [6]). Не зрозуміла, правда, спізніла пропозиція автора статті щодо можливості удосконалення трудового законодавства відносно праці неповнолітніх означеною диспозицією закону, яка на той момент вже існувала майже 7 років (!).

²⁴ Правда, виходячи з досвіду країн Заходу і СРСР, це "навіть чи є ефективним заходом для вирішення названої проблеми" [16, с.40], і, на нашу думку, потребує подальшого глибокого вивчення.

²⁵ Де сказано, що "Власник ... має право перевести працівника ... лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих ава-

іншу роботу ... осіб віком до вісімнадцяти років без їх згоди" (ст.33 "Тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором");

- "скорочена тривалість робочого часу встановлюється ... для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів, які працюють в період шкільних канікул) – 24 години на тиждень. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половину максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку"²⁶ (ст.51 "Скорочена тривалість робочого часу");

- "забороняється залучення до роботи в нічний час ... осіб, молодших вісімнадцяти років (стаття 192)" (ст.55 "Заборона роботи в нічний час");

- "до надурочних робіт (стаття 62) забороняється залучати ... осіб, молодших вісімнадцяти років (стаття 192)" (ст.63 "Заборона залучення до надурочних робіт");

- "особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день" (ст.75 "Тривалість щорічної основної відпустки");

- "забороняється ненадання щорічних відпусток повної тривалості ... особам віком до вісімнадцяти років" (ст.80 "Перенесення щорічної відпустки");

- "особам віком до вісімнадцяти років заміна всіх видів відпусток грошовою компенсацією не допускається" (ст.83 "Грошова компенсація за невикористані щорічні відпустки");

Процес реалізації означених змін в чинних Законах України розглянуто в наступному розділі.

4. Соціальне становлення та розвиток юридичних гарантій праці неповнолітніх.

В Національній програмі "Діти України", затвердженій Указом Президента України від 18 січня 1996 р., № 63, було заплановано на 1997 рік розроблення та подання Кабінету Міністрів України проекту Закону України "Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю України" щодо врегулювання трудових відносин підлітків, створення надійних правових гарантій для безпеки їх здоров'я та життя під час виконання трудових обов'язків (відповідальні Мінпраці України, Мінюст України, Мінмолодьспорт України, Держнаглядохоронпраці України разом з Федерацією профспілок України)²⁷

рій, а також інших обставин, які становлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей ..." (п.2 ст.33).

²⁶ 18 годин у віці від 16 до 18 років та 12 годин у віці від 15 до 16 років.

²⁷ На жаль, у нас відсутні достовірні дані щодо виконання означених положень Національної програми "Діти України" відносно праці неповнолітніх.

[35, с.84].

Зазначимо, що конституційно деякі загальні норми юридичних гарантій трудового права громадян подані в статтях 3, 8, 43 та інших Основного закону України.

В останній час законодавець України вніс певні зміни та доробки в низку існуючих законів та стосовно впровадження нових законів держави. Розглянемо деякі з них щодо надання юридичних гарантій праці молоді.

Із 5 липня 1995 року Кодекс законів про працю України доповнено основною, як на нашу думку, статтею 5¹ "Гарантії забезпечення права громадян на працю", де *перелічені основні гарантії щодо праці, які держава гарантує* працездатним громадянам, що постійно проживають на території України (положення цієї статті в повній мірі відповідають загальним юридичним соціальним гарантіям за рисунком). Оскільки *неповнолітня молодь* відноситься до категорії громадян держави, то вважаємо за доцільне навести ці гарантії:

"- вільний вибір виду діяльності;

- безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштування відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб;

- надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів;

- безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовку в навчальних закладах або системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії;

- компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість;

- правовий захист від необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи".

Юридичні гарантії трудового права неповнолітніх закріплені також в інших нормативних документах.

Наприклад, у статті 7 "Праця молоді" Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 5 лютого 1993 р., № 2998 встановлена гарантія державою права на працю, оплати роботи учнів, надання першого робочого місця на строк не менше 2-х років, підготовка та перепідготовка за направленням служб зайнятості, бронювання робочих місць, штрафкування підприємств за відмову у працевлаштуванні молоді в межах встановленої квоти; робота за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам за замовленнями підприємств [36].

У статті 28 "Створення сприятливих для здо-

ров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку" Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р., № 2801 гарантовані єдині санітарно-гігієнічні вимоги, виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони праці; нагляд і контроль держави за створенням сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту і відпочинку [37, с.102]. У Статті 31 цього ж Закону зазначено про організацію профілактичних медичних оглядів неповнолітніх, відповідальність власників підприємств за проходження ними обов'язкових медичних оглядів [37, с.103], у статті 65 передбачений систематичний медичний контроль трудового та виробничого навчання [37, с.109].

Представляється, що певні недоліки, які ще є в трудовому законодавстві України відносно праці неповнолітніх, зв'язані з невідповідністю їх окремих положень чи статей нормативному світовому законодавству. Це становище потребує подальшої, часто, дискусійної роботи до його удосконалення. З цього приводу ряд авторів вже давно виступають з критикою та відповідними пропозиціями стосовно теми нашого дослідження.

Наприклад, Н.В. Веренич вважає, що «такое положение стало возможным потому, что наше трудовое законодательство не всегда соответствует нормам международного права. Согласно Конвенции 1973 года о минимальном возрасте для приема на работу № 138 такой возраст определяется 14 годами (ст.4 Конвенции) - национальное законодательство определяет возраст не моложе 16 лет - если работа не противоречит здоровью и образованию подростка» [38, с.265].

Або далі, як пропозиція: «представляется, что урегулирование вопроса трудовой и гражданской правоспособности позволит легализовать детский труд и тем самым будет способствовать предотвращению нарушений трудового законодательства при приеме на работу подростков» [38, с.266].

Деяко інша позиція у А. Бабаскіна, який ще в 1992 році пропонував «боротися ... насамперед з причинами неконкурентноспроможності молоді на ринку праці, а не її наслідками». Позитивними є й його пропозиції переведення вістря проблеми працевлаштування неповнолітніх у площину «надання податкових пільг для підприємств, що використовують понад встановлені квоти працю осіб, які потребують соціального захисту і неспроможні конкурувати на ринку праці». Тут же пропонувалося підвищувати кваліфікацію працівників, а не штучно розширяти робочі місця для некваліфікованих; пільгами та позиками широко заохочувати молодіжну самодіяльну зайнятість [16, с.40-41].

Тому ми вважаємо, що як ці, так й інші зауваження та пропозиції повинні бути глибоко пророблені відносно їх доцільності. Здебільшого, саме сьогодні в такій роботі треба враховувати економічні і

політичні реалії держави. В країні працює досить вагомий авторський колектив юристів, які спеціалізуються в галузі трудового права, і певний вклад в розвиток цієї галузі належить Національному університету внутрішніх справ.

Висновки.

1. Неповнолітні є категорією громадян, відношення до яких законодавчо обумовлені особливою турботою держави про осіб, що потребують підвищеного соціального і правового захисту, зокрема, стосовно їх праці, що юридично гарантовано.

2. В той же час в країні існує істотна різниця між вимогами закону і реаліями праці неповнолітніх. Проблеми реального забезпечення працею неповнолітніх в державі можуть бути остаточно вирішені тільки після ліквідації безробіття серед дорослої категорії громадян²⁸.

3. Політично і економічно не вигідним є й нехтування державою реальним працевлаштуванням власних непрацюючих неповнолітніх.

4. В Україні існують досить багато молодіжних організацій, які призначені стояти на захисті інтересів молоді, зокрема, неповнолітніх. Але значна кількість з цих організацій реально не займаються, і навіть не проголошують в своїх статутах захист, дослідження або супроводження питань організації праці молоді в державі, стан якої на фоні економічної кризи, до того ж, істотно зачепила чергова реорганізація міністерств і комітетів.

5. В державі є "закритою" для широкої громадськості темою питання організації та умов праці неповнолітніх з фізичними вадами та дітей-сиріт, а також тих, які залишились без піклування батьків. Сюди можна також віднести й працю неповнолітніх, що перебувають у виховно-трудовах колоніях; відсутні й доступні відомості про подальший життєвий шлях неповнолітніх, які змушені були покинути середні загальноосвітні заклади.

6. На сьогодні також відсутні достовірні дані щодо виконання положень Національної програми "Діти України" 1996 року відносно врегулювання трудових відносин підлітків, створення надійних правових гарантій для безпеки їх здоров'я та життя під час виконання трудових обов'язків.

7. Певне поліпшення стану з правовим захистом праці неповнолітніх настало з введенням в останні роки змін та доповнень в чинний Кодекс Законів про працю України.

8. Пропонується класифікувати загальні відношення щодо праці молоді, з позицій їх вільної природної праці, трудового супроводження навчально-виховного процесу та експлуатації.

9. Існуючі в науковій та дослідницькій літературі зауваження та пропозиції стосовно праці неповнолі-

²⁸ Хоча, мабуть слід погодитись з тим, що вже сьогодні люди у віці до 40-45 років мають більшу можливість знайти роботу, ніж старше працездатне покоління.

тніх повинні бути глибоко пророблені відносно їх доцільності подальшого включення до відповідних Законів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про попередні підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Урядовий кур'єр. -№ 97. -30 травня 2002 р.
2. Украинская ССР в цифрах в 1989 году: Крат. стат. справ. /Госкомстат УССР. -К.: Техника, 1990. -207 с.
3. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку // Право України. -1999. -№ 7. -С.93-97.
4. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Збірник документів: В 2-х ч. -К.: АТ Вид-во Столиця, 1998. -Ч.І. -Ч.ІІ. -292 с.
5. Кевлова Л.В. Социальные и правовые принципы защиты детей в Украине от противоправных посягательств на их личные права // Закон і підліток: Матеріали обласної наук.-практ. конф.; Донецьк, 27 жовтня 2000 р. /Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. -Донецьк: ДІВС, 2001. -С.173-180.
6. Свистельников М. Праця дітей, які не досягли 16-річного віку, потребує правового регулювання // Право України. -1998. -№ 4. -С.88.
7. Конституція України // ВВР України. -1996. -№ 30. -Ст.141.
8. Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх: новий КК – старі проблеми // Право України. -2002. -№ 6. -С.39-41.
9. Лисенко І. Кримінально-правовий захист дітей від експлуатації // Право України. -2002. -№ 4. -С.65-69.
10. Закон і підліток: Матеріали обласної наук.-практ. конф.; Донецьк, 27 жовтня 2000 р. /Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. -Донецьк: ДІВС, 2001. -284 с.
11. Кузьминова Л.А. Закон и некоторые направления организации профилактики правонарушений среди несовершеннолетних службами по делам несовершеннолетних в Донецкой области // Закон і підліток: Матеріали обласної наук.-практ. конф., Донецьк, 27 жовтня 2000 р. /Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. -Донецьк: ДІВС, 2001. -С.13-22.
12. Нечаева А.М. Детская беспризорность – опасное социальное явление // Государство и право. -2001. -№ 6. -С.57-65.
13. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия /Под ред. М.Ю. Тихомирова. -М., 1998. -526 с.
14. Бандурка О., Радченко В. Методологічні засади визначення вартості злочину щодо пересічної особи // Право України. -2001. -№ 4. -С.93-97.
15. Малихіна Я.А. Важливість юридичних гарантій по забезпеченню реалізації права на працю громадян України в умовах ринкової економіки // Право і безпека. -2002. -№ 4.
16. Бабаскін А. Правове регулювання зайнятості молоді в умовах переходу до ринку // Право України. -1992. -№ 10. -С.39-41.
17. Крестовська Н.М. Проблеми вдосконалення правового захисту дітей від різних форм насильства // Закон і підліток: Матеріали обласної наук.-практ. конф.; Донецьк, 27 жовтня 2000 р. /Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. -Донецьк: ДІВС, 2001.
18. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України: В 2-х ч. /Під заг. ред. М.О. Потєбенка, В.Г. Гончаренка. -К.: Форум, 2001. -Ч.І. Загальна частина. -386 с.
19. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України: В 2-х ч. /Під заг. ред. М.О. Потєбенка, В.Г. Гончаренка. -К.: Форум, 2001. -Ч.2. Особлива частина. -942 с.
20. Калашников С.В. Система конституционных гарантий обеспечения прав и свобод граждан в условиях формирования в России гражданского общества // Государство и право. -2002. -№ 10. -С.17-25.
21. Пересунько В. Класифікація юридичних гарантій трудових прав громадян // Право України. -2000. -№ 2. -С.93-95.
22. Кодекс законів про працю України // Кодекси України. -2002. -№ 5. -172 с.
23. Жернаков В. Свобода праці як принцип сучасного трудового права України // Право України. -1999. -№ 3. -С.34-36, 55.
24. Постанова Кабінету Міністрів України “Про поліпшення виховання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків” від 05.04.1994 р., № 226 // Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: Збірник документів. -К.: АТ Вид-во Столиця, 1998. -Ч.ІІ. -С.14-23.
25. Указ Президента України “Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків” від 17.10.1997 р., № 1153 // Там же. -С.23-30.
26. Закон України “Про зайнятість населення” від 01.03.1991 р., № 803 // Там же. -С.107-109.
27. Закон України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” від 24.08.1995 р., № 20 із змінами та доповненнями // Там же. -С.142-152.
28. Постанова Кабінету Міністрів України “Типове положення про притулок неповнолітніх служби у справах неповнолітніх” від 09.06.1997 р., № 565 // Там же. -С.159-163.
29. Постанова Кабінету Міністрів України “Положення про загальноосвітню школу соціальної реабілітації” від 13.10.1993 р., № 859 // Там же. -С.166-174.
30. Постанова Кабінету Міністрів України “Положення про професійне училище соціальної реабілітації” від 13.10.1993 р., № 859 // Там же. -С.174-186.
31. Указ Президента України “Положення про

Міністерство України у справах сім'ї та молоді" від 04.12.1996 р., № 1164 // Там же. –С.254-258.

32. Наказ Міністра України у справах сім'ї та молоді "Тимчасове примірне положення про управління у справах сім'ї та молоді обласної, Київської та Севастопольської міської державної організації" від 19.03.1997 р., № 5/5 // Там же. –С.263-269.

33. Наказ Міністерства у справах молоді та спорту України "Положення про Український державний центр соціальних служб для молоді" від 13.07.1993 р., № 2083 // Там же. –С.259-263.

34. Кодекс законів о труде Украинской ССР: Офиц. текст с изм. и доп. по состоянию на 1 мая 1984 г. –К.: Политиздат Украины, 1984. –144 с.

35. Національна програма "Діти України" /Затв. Указом Президента України від 18 січня 1996 р., № 63 // Дитинство в Україні: права, гарантії, захист:

Збірник документів. –К.: АТ Вид-во Столиця, 1998. –Ч.1. –С.69-88.

36. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 5 лютого 1993 р., № 2998 // Там же. –С.57-69.

37. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р., № 2801 із змінами та доповненнями // Там же. –С.99-110.

38. Веренич Н.В. Подростки как субъекты трудового права // Закон і підліток: Матеріали обласної наук.-практ. конф.; Донецьк, 27 жовтня 2000 р. /Гол. ред. Ю.Л. Титаренко. –Донецьк: ДІВС, 2001. –С.264-268.

Надійшла до редколегії 10.11.2002

ВЕНЕДИКТОВ В.С., ЗОЗУЛЯ Е.И. К ТРУДОВОМУ СТАТУСУ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ ГАРАНТИИ

Исследовано современное состояние реализации юридических гарантий права на труд несовершеннолетних и его защиты в процессе становления социально-правового государства.

VENEDIKTOV V.S., ZOZULJA E.I. TO THE LABOR STATUS OF THE MINORS IN UKRAINE: A CONDITION AND LEGAL WARRANTIES

The state of the art of implementation of the legal warranties of a right to work of the minors and its protection is investigated during becoming a social-lawful state.

УДК 349.2:331.109

В.В. ЛАЗОР, канд. юрид. наук, доц.

Восточнoукраинский национальный университет им. Владимира Даля

КОЛЛЕКТИВНЫЕ ТРУДОВЫЕ СПОРЫ И КОНФЛИКТЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Применительно к Закону Украины «О порядке разрешения коллективных трудовых споров (конфликтов)» показана правовая основа самостоятельности категорий «коллективный трудовой спор» и «конфликт»; обоснована необходимость судебного разрешения коллективных трудовых споров; предложено рассматривать трудовой коллектив субъектом трудового права, а моментом возникновения коллективного трудового спора – активные действия заинтересованной стороны по защите своего нарушенного права.

Институт коллективных трудовых споров является сравнительно новым в украинском трудовом праве, и его правовым оформлением явилось принятие 3 марта 1998 года Закона Украины «О порядке разрешения коллективных трудовых споров (конфликтов)» (далее – Закон) [1]. Названный Закон стал важной новацией в украинском трудовом праве, однако, на наш взгляд, он не лишен ряда недостатков.

Судя по названию Закона, украинский законодатель не разграничивает термины «коллективный трудовой спор» и «коллективный трудовой конфликт», и легально закрепляет в его статье 2 следующее понятие: «коллективный трудовой спор

(конфликт) – это разногласия, возникшие между сторонами социально-трудовых отношений по установлению новых или изменению существующих социально-экономических условий труда и производственного быта; заключению или изменению коллективного договора, соглашения; выполнению коллективного договора, соглашения или отдельных его положений; невыполнению требований законодательства о труде».

Закон, достаточно широко очерчивая предмет коллективных трудовых разногласий, в то же время применением различных терминов – спор и конфликт – вносит неопределенность в суть понятия и усложняет практическое применение закрепленных